

Mateja Gorenc in Marija Anderluh (ur.), *Razdiralno vedenje otrok in mladostnikov na stičišču strokovnih služb*

Moteče, celo ogrožajoče in nasilno vedenje otrok in mladostnikov obravnavamo z različnimi poimenovanji. Zaradi kazenske odgovornosti mladostnikov so lahko nekatera dejanja tudi kazniva, odpirajo se v obsežen sklop mladostniškega prestopništva. O tem pomembnem pojavu za kriminologijo ni nikoli odveč razpravljati. Za družbo in stroko so pomembni vzroki za prestopništvo, začeni že s pojavi v otroštvu. Ni zgolj enega pristopa, recimo kriminološko utemeljenega, priznavamo vselej multidisciplinarni pristop. Tega so se zavedali organizatorji prvega (in po mojem vedenju v dolgem obdobju tudi edinega) strokovnega srečanja 3. in 4. junija 1957 v Radečah pri Zidanem mostu. Trije dnevi so bili posvečeni psihološkim, psihiatričnim in telesnim značilnostim »delinkventnega mladostnika«. Celotna 2. številka revije »Kriminalistične službe« je bila leta 1957 namenjena poročilom in sestavkom takratnih raziskovalcev, razpravi v skupinah in njenim zaključkom.

Združenje za otroško in mladostniško psihiatrijo je svoj 3. strokovni seminar, ki je bil 7. in 8. junija 2013 v Kranjski Gori, namenilo »razdiralnemu vedenju otroka in mladostnika«. Pomemben izziv je bilo poimenovanje obravnavanja pojava, ki kriminologov ne moti, a se pred nas postavlja kot pomemben izziv pri določanju enotne terminologije. Že predsednica Združenja *Nataša Potočnik Dajčman* je z natančnim definiranjem pri teh pojavih najčešče uporabljane »agresivnosti« usmerila pozornost k različnim opisom »razdiralnega vedenja«. Jezik tega srečanja je bil medicinsko/psihološki, vendar strokovnjakom na obsežnem kriminološkem področju ni bil tuj. Ugotovili smo, da se bo treba med različnimi strokami dogovoriti za enotno terminologijo. Na srečanju smo strokovnjaki razvijali spoznanja o najzgodnejši zaznavi, preventivi, uporabi najprimernejših socialnih in kazenskopravnih ukrepov in postopkov, ki v svoji celovitosti obsegajo *tretma* motenega otroka/mladostnika.

Ob seminarju so organizatorji izdali tudi zbornik, v katerem urednica *Marija Anderluh* v uvodu daje v premislek štiri vsebinske sklope: sodobna strokovna izhodišča, predstavitev z dokazi podprtih preventivnih programov, praktične terapevtske ukrepe in zaključno soočenje različnih strokovnjakov, ki se srečujejo z razdiralnim vedenjem otroka/mladostnika.

Martina Tomori z odličnim in poglobljenim prikazom v strokovnem članku »Vstopanje v svet odraslih in vedenjske motnje v razvojnem obdobju« ugotavlja, da vedenjske motnje so in niso duševne motnje. Vendar je biološko, torej genetska in druga odkritja v nevroznanosti, psihodinamično v osebno-

sti in celoten socialni kontekst v ozadju motnje jasna podlaga za vključitev razvojnih psihiatrov v njihovo razumevanje in poskuse obvladovanja.

Tomorijeva vso pozornost posveti otroku/mladostniku v njegovi družini. Ta je v prvih obdobjih razvoja otroka tista, ki mu posreduje veljavna družbena merila. Zato pa otrok v poteku osamosvajanja sprejema vse več usmeritev iz širšega socialnega prostora. Otrokova destruktivnost ima v najzgodnejšem obdobju različne motive: raziskovanje, impulziven, tudi nasilen odziv na neko frustracijo. Nasilno vedenje v adolescenci pa že pomeni nezmožnost obvladovati neposredne načine vedenja. Pri tem se ne sme pozabiti, da so okolja – še zlasti s pogledom na sodobno družbo, ki destruktivne načine vedenja na bolj ali manj odkrit način spodbujajo in ga s tem utrjujejo. Pri vedenjsko motenem, predvsem nasilnem otroku/mladostniku, se pojavlja, kot ugotavlja predavateljica, vrzel med njegovimi razvojnimi in osebnimi potrebami in družino. Opiše njene številne disfunkcionalnosti, ki skupaj z značilnostmi otroka/mladostnika kot osebe utrjujejo moteče vedenje. To se po mnogih ugotovitvah pojavlja v obstoječi družbi bolj zgodaj in v širšem obsegu. Zmanjšuje se tudi razkorak med fanti in dekleti. Čeprav je prvih po pravilu več, dekleta v primerjavi s prejšnjimi obdobji kažejo vse več »fantovske« nasilnosti. Tako nam predavateljica nazorno razgrinja šibke točke za razvoj otroka v svetu odraslih, z dodatnimi nevarnostmi, ki jih prinaša sodobni čas.

Marija Anderluh predstavlja prispevek »Vloga genov, okolja in nevrobioloških dejavnikov v razvoju razdiralnega vedenja otrok in mladostnikov«. Že takoj se usmeri k dednosti, pri čemer izhaja iz študij eno- in dvojajčnih dvojčkov. Raziskave posvojencev kažejo na močan vzajemen učinek genov in okolja. Antisocialno vedenje bioloških staršev in neugodno okolje privedeta do bistveno slabših posledic za vedenje otroka/mladostnika. Vloga genov je pomembna, vendar v povezavi z drugimi ogrožajočimi dejavniki. Avtorica še potrdi ugotovitev, da ima za nastanek motenj vedenja skupno okolje sorojencev pomembnejšo vlogo kot geni, čeprav tudi teh ne smemo prezreti.

Biološka podlaga vseh človekovih motenj, povezanih z možgani, je nesporna. Naše znanje je še omejeno, vendar napreduje. V tem trenutku je nekaj osnovnih spoznanj o interakciji genov in okolja, še več pa je posameznih nevrobioloških odkritij, kot so tista o možni hiperaktivnosti. Med temi pri razdiralnih otrocih/mladostnikih izstopajo poteze neobčutljivi-

vosti – brezčustvenosti. Opozorila na genetiko v tem pogledu se prevesijo k posebnostim v procesiranju čustev. Ta kar silijo k primerjavi s starejšimi ugotovitvami, da imajo vsi mentalni procesi svoje nezavedne, dominantne predstrukture možganskega debla, ki v tesnih povezavah z drugimi deli možganov oblikujejo očitno vedenje. Za razdiralno vedenje bi lahko bile odločilne strukture »nepodrejanja«, ki se na zunaj domnevno pokažejo v neobčutljivosti – brezčustvenosti. Dominante in predstrukture bi hipotetično povezali z vlogo amigdal, orbitofrontalne skorje in sprednje cingularne vijuge za človekovo duševnost in vedenje (Kobal, 1969). Prihodnje raziskave bodo še zanesljivejše in bodo še bolj potrdile biološki pomen posameznih dejavnikov, vendar ne brez tistih, povezanih z okoljem in socialiteto.

Vse povedano je omogočilo predavateljici, da zastavi opis »podtipov vedenjskih motenj glede na razvojne poti njihovega nastanka«. V ta sklop predavanja najprej sodi: *trajajoča vedenjska motnja z začetkom v otroštvu*. Marija Anderluh navede: »Pri teh otrocih in mladostnikih se motnja pogosto nadaljuje z antisocialnim in prestopniškim vedenjem v odraslost.« Dejali bi, da je tu razdiralno vedenje rigidno strukturirano, pri posamezniku celo »superstrukturirano«, večkrat z neznatno možnostjo vedenjske korekcije. Sledijo vedenjske motnje z začetkom v *adolescenci*, dalje na *otročvo* omejene vedenjske motnje, da predavateljica posebej poudari tiste vedenjske motnje s potezami *neobčutljivosti* in *brezčustvenosti*. Pomembna skupina je tista s hudo motnjo *uravnavanja in (ne)obvladovanja jeze*.

Prepoznavanje vzročnih dejavnikov, njihovega součinkovanja in tudi do zdaj prepoznanih nevrobioloških poti že odpira možnosti preprečevanja in vplivanja (torej poleg terapije tudi s širšimi ukrepi in pristopi, ki jih združujemo v *tretma*).

Naslednji sestavek, ki odpira vpogled v etiologijo razdiralnega vedenja otrok/mladostnikov, je prispevek *Petra Janjuševića* »Psihološke značilnosti otrok in mladostnikov z agresivnim vedenjem in ocenjevanjem tveganja za nasilno vedenje mladostnikov«. Vedenje otroka/mladostnika je vselej vrh ledene gore, pravi avtor. Zavedati se moramo obstoja bogatega sveta njegovega doživljanja, čustvovanja, njegovih pričakovanj in izkušenj, iz katerih nastaja njegova reaktivnost, tudi »agresivna«. V primerjavi z »neagresivnimi« otroki/mladostniki bi našli pri tistih z razdiralnim vedenjem predvsem »predkonvencionalni nivo moralnega presojanja«. V primerjavi z neagresivnimi višje vrednotijo moč in nadvlado. Primanjkuje jim mnogo socialnih veščin, najdemo pa tudi pomanjkljivosti na področju samopodobe in empatije. Zato otrok/mladostnik tudi popolnoma nedolžne dogodke interpretira kot ogrožajoče. Vse to je povezano z očitno »agresivnostjo«. Manjkajo podatki iz inteligentnostnih, nevropsiholo-

ških in osebnostnih preizkusov, primerjalno z neagresivnimi otroki/mladostniki. Tako ostajamo pri »agresivnosti«, ki jo je mogoče deliti na reaktivno in proaktivno. Za obe obliki najde avtor sestavka razlago v teorijah učenja, ali kot posledico frustracije po J. Dollardu (in N. Millerju) ali v teoriji socialnega učenja po A. Banduri. Pri reaktivni »agresivnosti« gre za neorganiziran, nenačrtovan napad na objekt frustracije. Proaktivna je bolj organizirana, tudi načrtovana, da bi otrok/mladostnik dosegel določen cilj, ki pomeni zanj nagrado.

Avtor zaključuje z opisom skrajno motečega vedenja, ki ga iz literature – menim, da neprimerno – povezuje s *psihopatijo*. Vidi jo v povezavi z neobčutljivostjo in brezčustvenostjo, z drznostjo in hladnostjo v odnosih ter v instrumentalni rabi drugih ljudi, torej podobno kot smo značilnosti otroka/mladostnika opisovali pri »trajajoči vedenjski motnji z začetkom v otroštvu«.

Bistvo sestavka je ocenjevanje tveganja za nasilno vedenje mladostnikov. Dejavnike tveganja razdeli avtor v pet skupin. Prvi so *zgodovinski oz. anamnestični*, ki med drugim obsegajo zgodovino nasilnosti in delinkventnosti. Med *individualne oz. klinične dejavnike* med drugim šteje pomanjkljivo pozornost in hiperaktivnost, ki bi jo že prej morali bolj poudariti med pogostimi osnovami razdiralnega vedenja. *Socialni oz. kontekstualni* dejavniki se ne ustavljajo samo pri tem, da jih zavračajo vrstniki, in pri pomanjkljivi življenjski opori, so pa med njimi. Posebej kaže biti hkrati pozoren na *varovalne* dejavnike, kot je npr. močna socialna opora in prosocialna vključenost. Prognostično so ogrožene tiste skupine otrok/mladostnikov z razdiralnim vedenjem, ki ga začnejo že zelo zgodaj. Takšni otroci/mladostniki so nasilni, z neugodnimi dispozicijami in obenem živijo v okolju, ki spodbuja njihovo vedenje.

Čas je, da usmerimo pogled na vrednost prebranih sestavkov za odkrivanje in razumevanje motenega vedenja otrok/mladostnikov. Priznati jim je mogoče jasnost, strokovno utemeljenost. Koliko pa se skladajo z dosedanjimi spoznanji, ki so nastajala v obdobju vsaj petdesetih let? Tu mislimo na prispevke L. Breganta, V. Skalarja, S. Saksida in drugih, da sebe ne izpostavam v ospredje. Ob primerjavi z večino navedenih avtorjev v preteklosti je pogled profesorice Tomori sicer bogato opisen, vendar je, da tako rečem, sintetičen. Družina kot vir za motenost je predstavljena le z enim, skupnim izrazom. Kaj se dogaja znotraj nje? V preteklih raziskavah smo večinsko našli v družini prizadetega otroka/mladostnika očeta, ki je bil po pravilu nasilen in za otroka ogrožajoč (da je bil večkrat odvisen od alkohola, ni treba niti omenjati), mati pa je bila do dogajanja v družini prav mazohistično vdana, do otroka tudi (preveč) zaščitniška. Pomemben del otrok/mladostnikov z razdiralnim vedenjem živi le z materjo (ki ji evfemistično pravimo »samohranilka«), večkrat z otroki različnih očetov. Poleg morebitne-

ga občasnega prihajanja očeta v njegovo bližino se še mnogo drugih vmešava v otrokovo/mladostnikovo življenje, pogosto na krut in ogrožajoč način (Kobal, 2007: 156).

Biološke vzroke naštevamo po vrsti, a smo jih sposobni razumeti le deloma kot diskriminatorne in specifične. Je pa *ekstrovertiranost* (genetska, konstitucijska) tista prvina, ki označuje otroka/mladostnika, o katerem razpravljamo (ibid.: 154).

Razdiralno vedenje se iz preprostejših oblik (npr. kraje v družini in/ali okolici), pa ne vedno, sprevrže v nasilne oblike; pri tem ne pozabljammo na nasilje otroka/mladostnika proti sebi, ki ga v sestavkih omenjajo kot samopoškodbe in poskuse samomora.

Na posameznih mestih Zbornika omenjajo avtorji *frustracijo* kot vzrok za otrokovo/mladostnikovo spremembo vedenja. Frustracija je izmuzljiv tehnični termin. Za njim se skrivajo preproste nevšečnosti, hujše, a premagljive obremenitve, pa totalen poseg v osebnost, ki jo lahko (popolnoma) dezintegrira. Tako nepremostljivo in neovladljivo frustracijo je po N. Maierju imel v mislih S. Saksida v svojem vodilnem sestavku na radeškem srečanju »O motivacijskih mehanizmih in frustracijskih stereotipih«, dodatno objavljenem leta 1959, s pozitivno oceno pomembnega socialnega psihiatra tega področja Richarda L. Jenkinsa v ameriškem časopisu za ortopsihiatrijo (ponatis: Saksida, 2010). Odmev teh spoznanj srečamo v še zdaj veljavni mednarodni klasifikaciji bolezni, 10. revizija: *motnje v razvojnem obdobju*, najprej kot omejene na družinski krog; nato nesocializirano vedenjsko motenost (posledico hude frustracije – op. avt.) in socializirano vedenjsko motenost (posledico različnih motivacij – op. avt.).

Vse povedano terja izboljšanje in poenotenje terminologije. Že v uvodu *Dajčmanova* podaja jasen pogled na agresivnost, kot na osnovno in pozitivno človekovo (in drugih živih bitij) sposobnost približati se, ustvariti stik. Vedenje razdiralnega otroka/mladostnika ne kaže opredeliti z agresivnostjo, tudi dodatki npr. »negativna« ne pomagajo. Tudi tisti, ki začenejajo z uporabo »agresivnosti« pri otroku/mladostniku, kmalu zdrsnejo v opis njegove nasilnosti. Sploh je nasilje v vedenju ves čas prisotno v Zborniku, včasih nekoliko prikrito, pa svet plane na dan s polno močjo.

Že dolgo skušamo nekateri, začeniši z L. Bregantom, terminološko uveljaviti opis disocialnega vedenja, disocialno osebnost ali vsaj disocialni sindrom. Motnjo kot disocialno opredeljuje tudi Mednarodna klasifikacija bolezni – 10. revizija. V Zborniku, nedvomno po L. Bregantu, ta pojem uporabi le Janez Rojšek pri izvedenskem vidiku. Z ameriško »antisocialnostjo« se v Zborniku srečamo nekajkrat z opisom, ki je nepopoln in zato neustrezen. Ničesar ne pove o ambitendenci

motenega vedenja, nasilnosti na eni strani, zavestni in nezavedni samokaznovanosti na drugi, ki se kaže večkrat v hudo preprosti upogljivosti, ko se otrok/mladostnik znajde pred policijo, še bolj pa v samopoškodbah, poskusih samomora. Temu ustreza v to dvojnost usmerjena disocialnost.

Prav zaboli, ko posamezniki ali skupina strokovnjakov še vedno uporabljajo že davno obrabljeno »psihopatijo«. Celo stran bi bilo treba uporabiti, da bi razložili, kako je ta beseda v svojem razvoju postala neuporabna in nesmiselna, če jo primerjamo s še smiselno besedno zvezo »psihopatične manjvrednosti«, ki jo je izrekel leta 1890 nemški psihiater J. L. A. Koch. Ker pa v strokovnem krogu ne izumre in jo mnogi strokovnjaki nekritično uporabljajo (med drugim celo beograjska pedopsihiatrinja Vida Rakić Glišić v knjigi L. Erića *Motnje vedenja*), menim, da jih k temu sili le skrajna stiska, saj je ukvarjanje z razdiralnim vedenjem otroka/mladostnika večkrat tolikšna obremenitev in tako brezupno, da človek pomisli na najhujšo besedo in jo celo uporabi. Nima pa prostora v strokovnem razmišljanju.

Profesionalen odnos do motenega otroka in tudi mladostnika je kar najbolj prizanesljiv in razumevajoč, podčrtano empatičen. Zato se skušamo zavestno izogniti opisom vedenja, ki bi pomenili obsojanje ali celo moraliziranje. Opis **razdiralnega** (destruktivnega) vedenja otroka/mladostnika se zdi za zdaj in v prihodnje kar primeren za diagnostično in tretmajsko uporabo. Ko pa bo treba, se bomo odkrito pogovarjali o **nasilnem** značaju tega vedenja. Prikrivanje resničnosti pomeni oviro, da bi tako motenega otroka/mladostnika prepoznali v njegovi celoti, predvsem pa za našo uspešnost v preventivi in tretmaju.

V drugem delu Zbornika se po razdelitvi urednice Anderluhove soočimo z dvema prispevkoma iz Walesa v Veliki Britaniji, ki sta usmerjena v preventivo in v raziskovanje. *Judy Hutchings* (Bangor University) najprej objavlja prvi članek »Introducing, researching and disseminating the incredible years programmes in Wales« in nato drugega skupaj s *Frances Gardner* (University of Oxford) z naslovom »Effective interventions for preventing conduct problems in three to eight old children«. Prvi sestavek utegne biti uporaben za tiste, ki bi se tudi na Slovenskem odločili za raziskovanje tega strokovnega področja. V drugem pa so pomembne naslednje ugotovitve: vedenjske motnje otrok med 3. in 8. letom starosti je lahko prepoznati; pomanjkljivosti ravnanja staršev in negativne izkušnje iz šole so značilni dejavniki tveganja; v intervencijah staršev, ki izhajajo iz socialne teorije učenja, se dolgoročno pokažejo preverjeni učinki. Te in podobne ugotovitve so v dobrem skladju z našimi štirideset- ali celo petdesetletnimi izkušnjami.

V zborniku preberemo tudi kratek prispevek *Helmutha Remschmidta* s pedopsihiatrične klinike v Marburgu (Nemčija) o »mladostniškem morilcu«. Sam poznam v petdesetletnem obdobju aktivnega dela le enega mladostnika – morilca, čeprav J. Rojšek namiguje na uboje, ki sicer niso številni (?), so pa »medijsko zanimivi«. Iz tega prispevka zapišem le ugotovitve, da mladostniški morilci praviloma ne postanejo kronični prestopniki. In še: da so umori, ki jih zagrešijo mladostniki, večinoma povezani s psihozo.

Tretma večinoma obsega vzgojne in šolske ukrepe, organizacijo prostega časa, profesionalno orientacijo in zaposlovanje. Različni terapevtski ukrepi so le njegov del. Pri nujni in zmerni uporabi psihofarmakoloških sredstev je pomembnejša psihoterapija v različnih oblikah: dinamična, skupinska, morda s širšo organiziranostjo v terapevtskih skupnostih, pa vedenjska in kognitivna. Prav zadnji posveča *Peter Janjušević* kratko pozornost v predstavitvi delavnice »Trening samoobvladovanja agresivnega mladostnika«. Predstavljeni vedenjski pristop je pomemben in koristen, pa je vendarle ožje usmerjen na področje samonadzora in impulzivnosti. Vedenjska terapija ima sicer marsikaj dodati k širšemu tretmaju.

Živa Fortič Smole in *Anita Prezelj* predstavita program »Krog varnosti – Circle of security«. Predstavitve je bolj skica njunih prizadevanj. Tudi v tej obliki poraja precej vprašanj. Starševstvo in drugi načini sožitja z otrokom so poimenovani široko. Če se na program odzivata oba, oče in mati, je to prav. Če pa se v program vključuje le mati, ki se večinoma rada odziva strokovnjakom, se je morebiti treba soočiti z njenim premočnim zaščitniškim ravnanjem. Iz besedila je mogoče razbrati, da je posebna skrb v programu namenjena skrbnikom (spet generičen opis!), rejnikom, mladoletnim staršem in otrokom. Prizadevanja terapevtov v programu merijo pri prvih na spremembe v odnosu z otrokom.

Družba se obsežno srečuje z razdiralnimi otroki/mladostniki v institucijah. Pred sodišči nastopajo izvedenci, predvsem klinični psihologi. Njihovo delo z zanesljivim poznavanjem predstavi *Janez Rojšek* »Izkušnje in izzivi v obravnavi otrok in mladostnikov z vedenjskimi motnjami – izvedenski vidik«. Zgradba in namen izvedenskih mnenj sta utrjena v načelih, ki so se oblikovala dolgo obdobje. Rojšek jih po vzročnosti razvrsti v štiri skupine: na situacijsko, to je reaktivno pogojeno motnjo; na sekundarno peristatično motnjo kot posledico motenega čustvenega razvoja, bodisi pri nevrotični bodisi pri disocialni osebnostni strukturi; primarno peristatično motnjo zaradi vpliva okvarjenega okolja in zavažanja ter primarno biološko pogojeno motnjo zaradi okvare možganov in/ali psihoze. Izziv pomeni, kako zagotoviti, da bo izvedensko mnenje poleg svoje strokovnosti tudi začetek in spodbuda k pozitivnemu spreminjanju vedenja otroka/mladostnika, če je bilo doslej destruktivno in nasilno.

Pogled šolskega zdravnika predstavi *Anita Jagrič Friškovec*, izkušnje socialnih služb *Simona Lenassi*, kot izkušnje vzgojnih zavodov pa *Leonida Zalokar* za Vzgojni dom Planina. Preberemo jih kot vinjete, a vendar razberemo iz njih izjemen napor, ko se srečajo z razdiralnim, celo nasilnim vedenjem, skupaj s podhranjeno možnostjo za učinkovito ukrepanje. Posebej izstopa sporočilo iz Vzgojnega zavoda Planina, cenim ga še iz prvih srečevanj v petdesetih letih. Uradno se zavod pojmuje kot del šolskega sistema, dejansko pa so gojenci »multidisciplinarni problem«, a se to premalo ali sploh ne upošteva.

Seminar in Zbornik sta pogumni dejanji razvojnih psihiatrinj po 56 letih od prvega strokovnega srečanja o psiholoških, psihiatričnih in telesnih značilnostih »delinkventnega mladostnika«. Ukvarjanje z destruktivnim ali celo delinkventnim vedenjem otrok/mladostnikov ne prinaša napredovanja v karieri in večjega ugleda med vrstniki. Doživimo pa enkratno zadovoljstvo, ko in če uspemo spremeniti življenjski tok otroka/mladostnika z razdiralnim in/ali nasilnim vedenjem. To vedenje je v razvojnem obdobju med vsemi najpogostejši pojav, ki strokovnjake obremenjuje in zahteva njihovo ukrepanje. Seminar in Zbornik pomenita poziv k multidisciplinarnemu povezovanju. Kriminologi bodo z gradivom seminarja dobili dodatne usmeritve za preventivno delo in izpopolnjevanje raznih oblik ukrepanja in tretmaja. Pričakujemo tudi njihovo podporo institucijam tega področja.

Miloš F. Kobal

Literatura:

1. Kobal, M. (1969). Prispevek k etiologiji disocialnih osebnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 20(4), 231–237.
2. Kobal, M. F. (2007). *Psihopatologija za varnostno in pravno področje*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
3. Saksida, S. (2010). Motivation mechanisms and frustration stereotypes. *American Journal of Orthopsychiatry*, 29(3), 599–611.